

ИЗВЕШТАЈ О НАУЧНОМ ПУТОВАЊУ У ХИЛАНДАР И СВЕТУ ГОРУ

У смислу одобрења Историјског института број 01-790/1 од 13. IX 1984. извршено је научно путовање ради проучавања ћирилских рукописа, повеља, писама и остале архивске грађе из збирки манастира Хиландара, Зографа и Панталејмона у трајању од 20 дана.

Кренуо сам из Титограда 16. септембра преко Приштине и Скопља за Солун, гдје сам стигао 18. IX. Сљедећег дана сам наставио пут за Хиландар, преко Уранополиса, Дафне, Кареје и Ивирона. У Кареји, административном центру Свете Горе, добио сам диамонитирион (одобрење) за боравак на Светој Гори од црквених власти и полиције. Дошавши до Хиландара добио сам одобрење манастира да могу радити у манастирској библиотеци и архиву, прегледати рукописе и осталу грађу.

Мој превасходни задатак био је да прегледам све рукописе и повеље и да проучим оне који се односе на Зету и Црну Гору, везано за тему „Ћирилицки рукописи у Зети — Црној Гори од почетка XII до краја XV вијека“.

За вријеме мог боравка у Хиландару је истовремено радила група истраживача САНУ из Београда која је урадила Попис повеља и рукописа са новим ознакама, што ми је донекле олакшало рад. Сва грађа је уредно сложена по фасциклама и полицама. Прегледао сам свих 130 повеља и установио да недостаје оригинал Повеље Цара Душана издате у Крупиштима на Овчем пољу 1355 (2. маја), којом се потврђују Хиландару села на Морачи.

Од осталих докумената која се односе на Зету и Црну Гору, макар и у фрагментарним подацима, ту су:

1. Повеља краља Владислава Богородици Бистричкој (1234 — 43);
2. Повеља краља Уроша I Стонској Богородици (око 1253);
3. Повеља краља Милутина Манастиру св. Петра и Павла на Лиму (без завршетка);
4. Повеља краља Душана Цркви св. Петра и Павла на Лиму (из 1343. године). Копија на пергаменту 46 x 32,5 из новијег времена;
5. Каталог повеља манастира Хиландара из XIV вијека (о Превлаци);
6. Повеља цара Душана Св. Арханђелу у Јерусалиму (из 1350. године).

Посебно су интересантне двије повеље које су означене као свитци: (1-4/135/137) и 6—11 (143/145). Први свитак је повеља краља Уроша из године 1254 — 1264, о потврди Хиландару Цркве св. Петра на Лиму са његовим селима. Свитак означен бројем 6 је повеља краља Милутина (из 1318. године) о дотацији Хиландару села Уљара (код Скадра). Овај поклон је учинио сабор на којему су поред осталих црквених достојанственика били присутни: епископ зетски Михаило, рашки Павле, хумски Данило, будимљански Никола итд.

Овдје су набројане само повеље које садрже одређене податке о Зети, но једино студиозна обрада и анализа ових докумената може дати потпунију слику њиховог садржаја, што и није предмет овог извјештаја.

Српски манастир Хиландар у Светој Гори, основан још крајем XII вијека (1198), права је ризница рукописних и штампаних књига. Збирка ћирилских рукописа XII—XIX вијека има близу хиљаду јединица, док грчких рукописа има око 150. Међу штампаним књигама поред оних на српском језику налазимо збирке на црквенословенском, руском и грчком језику.

Ове збирке рукописних и штампаних књига биле су много пута предмет проучавања и писања, али су то најчешће били људи који су долазили у Хиландар из поклоничних побуда. Тек су од недавно Архив Србије и САНУ пришли систематском и студиозном проучавању хиландарских споменика, у чему су већ постигнути значајни резултати. Додуше, хиландарску библиотеку приказао је науци до тада најподробније, монах Сава Хиландарац библиотекар хиландарски од 1894. у својој књизи „Историја и опис манастира Хиландара“ (Београд 1894). Идентификација и сигнатуре у каталогу Саве Хиландарца су и данас у употреби.

Хиландар је имао своју библиотеку још од свог оснивања крајем XII вијека. Сава у Хиландарском типику (1199) помиње прилагање књига новом манастиру приликом његовог оснивања, а у Карејском типику (1199) проклиње све оне који буду узели књиге из овог мјеста светог. У Хиландару су се налазила и два рукописа из XII вијека — Мирослављево јеванђеље (виђено 1844. и 1852) и Вуканово јеванђеље у Карејској ћелији (виђено 1859).

Број библиотечких јединица различитог поријекла у Хиландару варирао је с времена на вријеме. Најчешће су то били поклони знаменитих људи, мада је знатан број књига морао бити производ самих Хиландараца, написан у хиландарском скрипторијуму.

Најстарија рукописна књига у Хиландару је Хиландарски типик. Следи Четворојеванђеље краља Милутина (1316), затим Изборно Јеванђеље монаха Романа (1337), Четворојеванђеље монаха Дионисија (1356), монаха Григорија (XIV вијек), патријарха Саве (1354/75) краља Стефана Душана (1348), итд.

Све рукописне књиге хиландарске збирке садрже разне записе који представљају праву драгоценост због обиља података које ови записи садрже. Скрећу на себе пажњу два Псалтира с тумачењем XVI вијека због Записа код једног дуж маргине на листовима 14—24, а код другог на предњој корици, у којима се помиње јеромонах и архимандрит Макарије, на чију се молбу одржа „савештание“ на којем се „свештасмо ми манастира Хиландара брата вас между собою о сии душеполезни књигах по прошенију отца и брата нашего Макарија... и ако се отниме отмонастира да је проклето прво от Господа Бога...“

Оба Псалтира су из истог периода. Писани су на истој врсти папира (првидужихлистова за 2 mm), са истим воденим знацима (глобус), кожни повез. Писани су полууставом са елементима скрופиса, руска редакција. Игуман хиландарски Макарије написао је географски спис „Тлкованије о земљах дакијских“, о Влашкој и Молдавији о међама „Горњеје Мисије“ и „Медитераније“ (у оквиру ове последње помињу се земље Црнојевића). Спис је из времена између децембра 1526. и 1529. године.

Све ово упућује на закључак да је у питању Макарије, штампар Црнојевића, који је из Црне Горе отишао у Влашку, а отуда у Свету Гору, у братство манастира Хиландара, па је тамо постао игуман хиландарски, на шта указује и Ђорђе Сп. Радојичић (Историјски записи II, 1948, стр. 4). Из једне повеље молдавског војводе Петра IV Рареила (1527 — 1538) од 13. марта 1533. године зна се да је те године Макарије био игуман у Молдавији и да је придобио војводу Петра да постане ктитор хиландарски (Гласник СУД, XXV, 1869, 285—287). Да је игуман Макарије био и у Влашкој види се из три влашке повеље војводе Радула које се налазе у Хиландару. Из њих се види да је отац Макарије имао посебан статус, а војвода га је наградио за нарочите заслуге.

Изузетно је вриједан запис на 6. листу Четворојеванђеља краља Стефана Душана из 1348. године. У запису се наводе границе Душанове државе тога доба: „Загорије даже до Бдиња, Грчку земљу даже до Морунца града решке Христопоља, на Солун, и Диоклитију Всу даже до Драча“. На истом мјесту привлачи пажњу и податак да се „в то лето начет здати манастир архангела Михаила в Призрене граде“.

На једном другом Четворојеванђељу из XVI вијека писаном на папиру 348 x 230 mm, калиграфским пулууставом, бугарско-влашком редакцијом, на 294. листу постоји запис:

„Сие јевангелије откупи Димитар спахија от Подгорице, от Скендерије, син Николин, на чреноморском путу. Тогда беше на војисце на Хразграду код оцузелче Мамут пашу, в лето ≠ 3.И.п.И. (7108 = 1600) и приложи га манастиру Хиландару и рече да му се донесе питач Дубровнички путници на дом...“

Овај запис представља још један доказ да је љубав према књизи на нашим просторима постала традиција, па спахија Димитар из Подгорице на пропутовању купује књиге које затим прилаже Хиландару.

На Зборнику из друге четвртине XV вијека налази се запис из којег се сазнаје да „милост створи“ (поклони овај рукопис) деспот Ђурђ у вријеме кад је био „в Христа Бога благоверни и превисоки деспот Ђјург самодержац Србљем и Поморју зетском“, дакле између 1427. и 1456. године.

Изузетну вриједност има запис на „Књизи Јосифа Флавија“, писан на папиру 1585. у Карјеском пиргу, полууставом и брзописмом XVI вијека, ресавским правописом, у којем се поред осталог каже да „тогда бист турс страшан месеца илија њ̄ љ̄. дн, и многи бист убитк и зимија по манастирех, и пиргови падоше многи и на Превлаци вси, лето ≠ 34 Ге, (7093 = 1585) месеца августа, круг слнцу, ѓ̄. лунни. љ̄. основание, ѓ̄ епах(та) летна, љ̄ по висе (кто)у третием, епахта луне годишна љ̄. ѓ̄. злато число, ѓ̄. Жидом пост тогда бист, љ̄ љ̄. дн по руке Софранијева указа, индикт. ѓ̄. љ̄“. Изузетан је овај запис и због овако опширног и разноврсног датирања, којег нема ни у једном другом запису.

Из године 1742/43. је Молитвеник, писан полууставом са елементима брзописа, на папиру. Истичемо запис са 29. листа овога рукописа због три изванредна детаља:

а) монах Паиле Русин, бивши руски капетан, Московљанин, поклања ову књигу, своје власништво,

б) на ≠ аΨМБ (1742) месеца марта љ̄. диже се господин војвода Паво испод Будве и „приспе у Млецима“ априла љ̄ љ̄ (на ≠ аΨМГ = 1743), и

ц) Овај запис је писао Иона монах Бугарин из села Жерови „от земли македонска“, лето ≠ аΨЧИ = (1798).

Иако сви записи на хиландарским рукописним књигама представљају драгоцен историјски извор, ипак ми се чини да су горе поменути записи најинтересантнији.

Упоредо са рукописним књигама у Хиландар су доспијевале и штампане књиге већ почетком XVI вијека. Прве је донио вјероватно штампар Црнојевића Макарије, који се помиње 1526. године, као овдашњи игуман.

Књиге су овдашње различите провенијенције. Штампане су у Цетињу, Венецији, Трговишту, Београду, Милешеву, Горажду итд.

Из Цетињске штампарије су три Октоиха првогласника из 1494. године (први је приложио митрополит дабарски кир Ајксентије (1592), други игуман Виктор јермонах хиландарски док се на трећем не налази име приложника) и четири Псалтира с посљедовањем, из исте године. На једном је запис власника Серафима, а на другом се каже да је псалтир „Данилов на Карејих“.

Из штампарије Божицара Вуковића у Венецији овдје су сљедећа издања:

Три Псалтира с посљедовањем из 1519/20, пет Октоиха петогласника из 1537. године, пет Празничних минеја (Саборника) из 1538. и четири Службеника из 1519.

Од издања Вићенца Вуковића налазимо: два Псалтира с посљедовањем (из 1546. и 1561), шест Посних триода (1561) и осам Службеника (1554).

Овде се налазе и издања Јеролима Загуровића: Псалтир с посљедовањем (1569) и Службаник (1570), затим издања Стефана Маринковића и Камила Занетија (из Скадра), Божицара Горажданина, Димитрија Логотега, Милешевске штампарије и др.

Осим Хиландара обишао сам још грчке манастире Есфигмену, Ватопед и Ивиرون, затим бугарски Зограф и руски Панталејмон.

У Есфигмену се чува око 100 рукописних књига и много више штампаних књига и докумената. Од ћирилских докумената треба поменути Повељу деспота Ђорђа од 11. септембра 1429. године и Повељу деспота Јована и деспотице Ангемоне од 23. јуна 1499. године.

Ватопед је био вјековима у тијесној вези са Хиландаром, па се отуда у њему и учувао рукопис са списима доместика Генедија. У ватопедској библиотеци има око 170 рукописа и 12 хиљада штампаних књига и разних докумената. Нијесам успио прегледати ову драгоцену библиотеку због недостатака времена и неразумијевања онамошњих руководилица библиотеке.

Према казивању монаха из манастира Зографа у зографској библиотеци има 162 грчка рукописна кодекса, 338 ћирилских и око 20 хиљада штампаних књига и других докумената. Није ми било дозвољено истраживање у Зографу, без посебне пропуснице, али ми је ипак успјело да видим да је та библиотека сва у нареду и недовољно заштићена, тако да би било потребно дуже времена да се то истражи.

Боравак у руском Панталејмону за мене је био, у неку руку, илегалан, јер светогорске власти издају дозволу за боравак на Светој Гори највише четири дана, а моја дозвола је већ давно била истекла када сам овдје боравио. Љубазношћу монаха омогућено ми је да се информисем о библиотеци Панталејмона. У њој има 24 јеванђеља на пергаменту од XI до XV вијека, 1064 кодекса и око 5 хиљада штампаних књига, повеља и разних докумената. Пошто је данашњи манастир подигнут у XVII вијеку, према казивању библиотекара у библиотеци Панталејмона нема докумената и рукописа који су писани на нашим просторима, у шта би се свакако ваљало увјерити личним увидом, што ја овог пута нијесам могао.

Моје научно путовање по Светој Гори завршено је обиласком манастира Ивирона, најближе поморске станице од центра Свете Горе — Кареје.

На крају, ваља истаћи да сам за двадесетак дана боравка на Светој Гори обавио постављени ми задатк, обогатио се новим сазнањима и утисцима који ће ми трајно остати у сјећању.

Остављам себи у задатак да сљедећи пут извршим истраживања у румунском манастиру и бугарском Зографу.

Мр Божицар Шекуларац